

1696A

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

موضوع:

قراردادهای آتی در معاملات بورس کالا

نگارش:

مهدی امینی

استاد راهنما: آقای دکتر مرتضی عادل

استاد مشاور: آقای دکتر محسن ایزانلو

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته حقوق خصوصی ۳ ۱۳۸۹/۷/۳

مهر ۱۳۸۸

۱۴۱۹۴۸

جمهوری اسلامی ایران
دانشگاه تهران

شماره _____
تاریخ _____
پیوست _____

اداره کل تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب ^س مهری اعیانی متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه / رساله حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است ، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مأخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه / رساله قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است . در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد .
کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به پردیس / دانشکده / مرکز دانشگاه تهران می باشد .

نام و نام خانوادگی دانشجو
امضاء
مهری اعیانی

آدرس : خیابان انقلاب اول خیابان فخر رازی - پلاک ۵ کد پستی : ۱۳۰۴۵/۵۶۸
لاکس : ۶۴۹۷۳۱۴

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

گروه آموزشی حقوق خصوصی و اسلامی

گواهی دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

هیات داوران پایان نامه کارشناسی ارشد: مهدی امینی

در رشته: حقوق خصوصی

با عنوان: قراردادهای آتی در معاملات بورس کالا

را در تاریخ: ۱۳۸۸/۷/۱۴

گرایش:

با نمره نهایی:

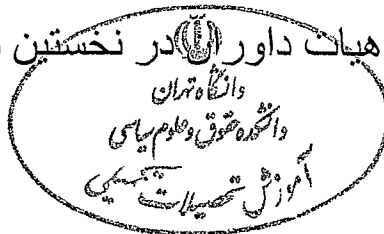
به عدد	به حروف
۱۸۱۵	هجده و یک

ارزیابی نمود.

با درجه

ردیف	مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبه دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱	استاد راهنما استاد راهنمای دوم (حسب مورد):	دکتر مرتضی عادل	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲	استاد مشاور	دکتر محسن ایزانلو	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۳	استاد داور (یا استاد مشاور دوم)	دکتر امیر صادقی نشاط	دانشیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۴	استاد داور (خارجی)				
۵	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی گروه آموزشی:	دکتر مجید غمامی	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	

تذکر: این برگه پس از تکمیل هیات داوران در نخستین صفحه پایان نامه درج می گردد.

ستایش و سپاس نگارگر پروانه ها را، که هرچه داریم از الطاف بیکران اوست...

کمال تشکر و سپاس

از جناب آقای دکتر مرتضی عادل - استاد راهنما - که با دقت نظر فراوان و همراهی دلسوزانه، مرا در تهیه این نگارش یاری فرمودند.

جناب آقای دکتر محسن ایزانلو - استاد مشاور - به پاس راهنمایی های مشفقانه و زحمات صادقانه شان

و

کارشناسان زبده سازمان بورس و اوراق بهادار، شرکت بورس کالای ایران، شرکت بورس اوراق بهادار و مؤسسه بین المللی مطالعات انرژی، به پاس مساعدت هایشان در تهیه این نوشتار

چکیده

قراردادهای آتی شکل استاندارد شده و تکامل یافته قراردادهای تعهد بر بیع هستند که بر اساس آن، طرفین متعهد به انجام بیعی با مشخصات معین، در تاریخی مشخص در آینده می‌شوند. این قراردادها در بورس معامله می‌شوند و یک شخص حقوقی که اتاق تسویه نام دارد و بخشی از یک بورس یا یک شخص حقوقی مستقل است انجام تعهدات طرفین را تضمین می‌کند. این قراردادها معمولاً به انجام بیع منتهی نمی‌شوند، چرا که قبل از سررسید هر یک از طرفین می‌توانند با انجام یک معامله معادل ولی معکوس، تعهدات خود را ساقط کنند. به این خاطر که هدف از این قراردادها پوشش ریسک ناشی از تغییرات نامطلوب قیمت است و بازار آتی به عنوان مکمل بازار حقیقی عمل می‌کند. برای انعقاد این قراردادها طرفین باید درصدی از ارزش قرارداد را به عنوان ودیعه نزد اتاق تسویه سپرده کنند و این مبلغ در هر روز معاملاتی توسط اتاق تسویه و بر اساس تغییرات قیمت قرارداد تعدیل می‌شود و سود و زیان هر یک از طرفین قرارداد را مشخص می‌کند. در مورد اعتبار و مشروعیت این قراردادها میان حقوقدانان مسلمان اختلاف نظر وجود دارد و عده‌ای معتقد به بطلان این قراردادها هستند. با این حال بنظر می‌رسد دلیلی بر بطلان آنها وجود ندارد. قانون بازار اوراق بهادار ایران نیز این قراردادها را تأیید کرده است. اگرچه ابداع این قراردادها نیمه دوم قرن نوزدهم در بورس شیکاگو صورت گرفت اما در ایران استفاده از آنها در بورس کالا بتازگی (از سال ۱۳۸۷) آغاز شده است. در حال حاضر مقررات حاکم بر معاملات این قراردادها در دستورالعمل اجرایی معاملات (مصوب هیأت مدیره سازمان بورس) منعکس شده است. این دستورالعمل قراردادهای آتی را در قالب تعهد بر بیع تبیین کرده و پرداخت ودیعه و تعدیل وجوه را در قالب شرط ضمن عقد بدان افزوده است؛ اما بنظر می‌رسد توصیف این قرارداد با تمام اجزاء آن به عنوان یک قرارداد مستقل صحیح‌تر باشد.

واژگان کلیدی: قراردادهای آتی، بورس، مشتقات، پوشش ریسک، وجه ودیعه، اتاق تسویه، تعدیل

وجوه، بستن موقعیت

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۴	سابقه بحث (ادبیات موضوع):
۵	فرضیه تحقیق:
۵	روش تحقیق:
۵	ترتیب مطالب:

بخش اول: ماهیت قراردادهای آتی

۷	طرح بحث
۸	گفتار اول: معرفی قراردادهای آتی
۸	مبحث اول: مفهوم قراردادهای آتی
۸	بند اول: مفهوم لغوی و اصطلاحی
۹	بند دوم: معادل فارسی
۱۰	بند سوم: تعریف
۱۳	مبحث دوم: جایگاه قراردادهای آتی در اقتصاد
۱۴	بند اول: مشتقات
۱۵	بند دوم: فلسفه استفاده از قراردادهای آتی
۱۷	بند سوم: انواع قراردادهای آتی
۱۸	مبحث سوم: تاریخچه قراردادهای آتی
۱۸	بند اول: سیر تکاملی مشتقات
۲۳	بند دوم: تاریخچه بورس
۲۴	مبحث چهارم: سابقه قراردادهای آتی در فقه
۲۶	مبحث پنجم: سابقه قراردادهای آتی در حقوق موضوعه
۲۶	بند اول: در قوانین
۲۷	بند دوم: در دکترین حقوقی
۲۹	مبحث ششم: ضرورت استفاده از قراردادهای آتی
۲۹	بند اول: پوشش ریسک
۳۱	بند دوم: سرمایه گذاری
۳۳	بند سوم: معایب قراردادهای آتی
۳۴	مبحث هفتم: مفاهیم کلیدی در قراردادهای آتی
۳۸	مبحث هشتم: سازوکار بازار آتی

۴۱	گفتار دوم: مشروعیت (اعتبار) قراردادهای آتی
۴۱	طرح بحث:
۴۲	مبحث اول: بررسی نظرات مطروحه
۴۳	مبحث دوم: دلایل مخالفان
۴۴	بند اول: فقدان قصد
۴۷	بند دوم: غرری بودن معامله
۵۰	بند سوم: شباهت با قمار
۵۳	بند چهارم: شباهت با گرویندی (شرط بندی)
۵۵	بند پنجم: ربوی بودن
۵۶	بند ششم: سایر ایرادات
۵۷	مبحث سوم: دلایل موافقان
۶۰	مبحث چهارم: استثنائات مشروعیت آتی ها (قراردادهای آتی نامشروع)
۶۳	گفتار سوم: توصیف قراردادهای آتی و مقایسه با مفاهیم مشابه
۶۳	طرح بحث:
۶۴	مبحث اول: مقایسه قراردادهای آتی با نهادهای حقوقی مشابه
۶۴	بند اول: ایقاع
۶۶	بند دوم: شرط
۶۸	بند سوم: بیع سلف
۶۹	بند چهارم: بیع کالی به کالی
۷۲	بند پنجم: بیع عربون یا بیع العربون
۷۴	بند ششم: استصناع
۷۵	بند هفتم: وعده متقابل بیع (قولنامه)
۷۹	بند هشتم: عقد بیمه
۸۰	بند نهم: عقد صلح
۸۱	بند دهم: جعاله
۸۲	بند یازدهم: قرارداد مستقل (موضوع ماده ۱۰ قانون مدنی)
۸۳	بند دوازدهم: قالب منتخب - عقد معین مستقل
۸۵	مبحث دوم: مقایسه قراردادهای آتی و سایر اقسام مشتقات
۸۵	بند اول: مقایسه قراردادهای آتی با قراردادهای تعهد بر بیع
۸۶	بند دوم: مقایسه قراردادهای آتی و قراردادهای اختیار معامله
۹۰	بند سوم: مقایسه قراردادهای آتی با قراردادهای معاوضه

بخش دوم: تشکیل قراردادهای آتی

۹۲	طرح بحث
۹۳	گفتار اول: شرایط عمومی انعقاد قرارداد
۹۳	مبحث اول: قصد طرفین و رضای آنان
۹۴	بند اول: ایجاب و قبول در قراردادهای آتی

۹۶	بند دوم: محدودیت های اراده
۹۷	الف) محدودیت های نقش اراده
۹۷	۱- محدودیت در انجام معاملات
۹۹	۲- محدودیت در انتخاب طرف معامله
۹۹	۳- محدودیت در تعیین اوصاف و شرایط معامله
۱۰۱	ب) محدودیت ها در ابراز اراده
۱۰۲	۱- محدودیت در انجام معامله به عنوان اصیل (لزوم ابراز اراده از طریق نماینده)
۱۰۲	۲- محدودیت در شکل ابراز اراده
۱۰۳	بند سوم: طرفین قرارداد در قراردادهای آتی
۱۰۴	الف: متعهدین به خرید و متعهدین به فروش
۱۰۴	ب: کارگزاران
۱۰۶	ج: اتاق تسویه (بایاپای)
۱۰۹	بند چهارم: نقش بورس در معاملات قراردادهای آتی
۱۱۰	مبحث دوم: اهلیت طرفین
۱۱۱	مبحث سوم: موضوع قرارداد (مورد معامله)
۱۱۵	مبحث چهارم: مشروعیت جهت معامله
۱۱۷	مبحث پنجم: بورس بازی
۱۱۹	گفتار دوم: شرایط اختصاصی
۱۲۰	مبحث اول: شرایط اختصاصی معاملات بورسی
۱۲۰	بند اول: رعایت مقررات بورس
۱۲۱	بند دوم: وساطت کارگزار
۱۲۲	مبحث دوم: شرایط اختصاصی معاملات قراردادهای آتی
۱۲۲	بند اول: انجام معامله در بورس
۱۲۳	بند دوم: وجه ودیعه (تضمین)
۱۲۵	بند سوم: افشاء ریسک
۱۲۶	گفتار سوم: اصول حاکم بر معاملات
۱۲۶	طرح بحث
۱۲۷	مبحث اول: اصل رقابت منصفانه
۱۲۹	مبحث دوم: اصل شفافیت بازار (عدالت در دسترسی به اطلاعات)
۱۳۰	مبحث سوم: اصل نظارت
۱۳۱	بند اول: قالب حقوقی بورس
۱۳۲	بند دوم: نهادهای ناظر
۱۳۴	بند سوم: قوانین ناظر به قراردادهای آتی
۱۳۷	بند چهارم: دستکاری قیمت ها
۱۳۷	مبحث چهارم: اصل تفسیر به نفع مشتری

بخش سوم: اوصاف و آثار قراردادهای آتی

۱۳۹	طرح بحث
۱۴۰	گفتار اول: اوصاف قراردادهای آتی (جایگاه قراردادهای آتی در تقسیم‌بندی‌های عقود)
۱۴۰	بند اول: لزوم
۱۴۱	بند دوم: تنجیز
۱۴۲	بند سوم: الحاقی بودن
۱۴۳	بند چهارم: عهدی بودن
۱۴۴	بند پنجم: تشریقاتی بودن
۱۴۶	بند ششم: معوض یا دو تعهدی بودن
۱۴۷	بند هفتم: معاوضی معین یا احتمالی بودن
۱۴۸	گفتار دوم: آثار قرارداد
۱۴۸	مبحث اول: تعهدات طرفین
۱۴۹	بند اول: تعهد به انجام معامله
۱۴۹	بند دوم: تعهد به تکمیل وجه ودیعه
۱۵۰	بند سوم: تعهد به تعدیل وجوه (به روز رسانی حسابها)
۱۵۱	الف) در فرض بستن موقعیت
۱۵۵	ب) در فرض انجام تعهدات
۱۵۵	بند چهارم: تحویل کالا
۱۵۶	بند پنجم: پرداخت ثمن
۱۵۷	مبحث دوم: تعهدات اتاق تسویه
۱۵۷	مبحث سوم: آثار قرارداد نسبت به اشخاص ثالث
۱۵۸	گفتار سوم: خاتمه قرارداد
۱۵۹	مبحث اول: انجام تعهدات در سررسید
۱۶۰	مبحث دوم: تسویه نقدی
۱۶۱	مبحث سوم: بستن موقعیت معاملاتی
۱۶۳	مبحث چهارم: مبادله آتی‌ها با کالا (EFP)
۱۶۴	مبحث پنجم: اقاله در قراردادهای آتی
۱۶۵	مبحث ششم: حل و فصل اختلافات در قراردادهای آتی
۱۶۷	نتیجه
۱۷۱	فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

در یک تقسیم‌بندی اقتصادی، بازار را به بازار کالا و خدمات، بازار عوامل تولید و بازار مالی تقسیم می‌کنند. بازار مالی خود از اجتماع نهادها و ابزارهای مالی تشکیل می‌شود. "ابزار مالی" اصطلاحی است برای هر وسیله و ابزاری که بتواند در تسهیل عملیات مرتبط با وظایف مدیریت مالی مورد استفاده قرار بگیرد و شامل اسناد و اوراقی است که به موجب آن حقی برای دارنده آن متصور است.^۱ هر یک از این ابزارها نقشی را در اقتصاد بر عهده دارند و برای پاسخ به نیازی از نیازهای فعالان اقتصادی ابداع شده‌اند. برای مثال اوراق سهام وظیفه تجهیز سرمایه برای بنگاه‌های اقتصادی را بر عهده دارند. یک دسته از این ابزارها، "ابزارهای مالی مشتق"^۲ هستند که برای پوشش ریسک ناشی از تغییرات قیمت به کار می‌روند و "قراردادهای آتی"^۳ و "قراردادهای اختیار معامله"^۴ دو نوع مهم از آنها محسوب می‌شوند. قراردادهای آتی، قراردادهای قابل معامله در بورس‌های رسمی می‌باشند که به موجب آن طرفین تعهد می‌کنند کالایی را با مشخصات استاندارد بورس در تاریخی مشخص در آینده بخرند یا بفروشند. ریشه این قراردادها، "قراردادهای تعهد بر بیع"^۵ می‌باشد. در واقع قراردادهای آتی شکل استاندارد شده و قابل معامله قراردادهای تعهد بر بیع می‌باشد. قراردادهای آتی ابتدا در بورس شیکاگو^۶ و در مورد محصولات کشاورزی به کار گرفته شدند و به تدریج در بورس‌های دیگر و در مورد کالاهای صنعتی، انرژی، ارز و دارایی‌های مالی به کار رفتند. بنابراین اگرچه خاستگاه این قراردادها بورس‌های کالا است اما امروزه علاوه بر کاربرد آنها در بورس‌های کالا، در بورس‌های اوراق بهادار هم مورد استفاده واقع می‌شوند. ضمن اینکه بورس‌های اختصاصی نیز برای معامله قراردادهای آتی و

---

^۱. یو جین آ. دیولو، پول و بانکداری، ترجمه حسین حشمتی مولائی، مؤسسه بانکداری ایران، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴.

^۲. Derivatives

^۳. Futures contracts or Futures

^۴. Options

^۵. Forward contracts

^۶. Chicago Board of Trade (CBOT)

قراردادهای اختیار معامله به وجود آمده‌اند. همچنین اگرچه فلسفه ابداع این قراردادها، پوشش ریسک برای خریداران و فروشندگان بود، اما به تدریج به عنوان وسیله‌ای برای سرمایه‌گذاری و کسب سود مورد استفاده قرار گرفت. این قراردادها حجم بسیار بالایی از معاملات را در بورس‌ها به خود اختصاص می‌دهند. فعالان اقتصادی با انگیزه‌های متفاوت اعم از پوشش ریسک^۱، بورس بازی^۲ و آربیتراژی^۳ وارد آن می‌شوند و روز به روز بر حجم استفاده از آنها افزوده می‌شود. پس شایسته است که بحث‌های حقوقی پیرامون آن به دقت مطرح شود تا فرایند سریع معاملات در بورس‌ها تحت نظارت قرار بگیرد، کاری که به نظر می‌رسد تا کنون به شکل کامل انجام نگرفته است.

در این زمینه جالب است به هشداری که اساتید حقوق دانشگاه اکسفورد در این خصوص داده‌اند توجه کنیم: «متأسفانه حقوقدانان نسبت به تحولات سریعی که در دانش مشتقات روی می‌دهد، عقب هستند، لذا بیم آن می‌رود که بازارهای بین‌المللی سرمایه و در رأس آنها بورس‌ها تحت نظارت‌های دقیق قانونی قرار نگیرند و به تخلفات آنها بر اساس معیارهای حقوقی رسیدگی نشود که اگر چنین شود نه تنها اصول دموکراسی نقض خواهد شد بلکه نظام بین‌المللی همواره در معرض بحرانهای عظیم مالی قرار خواهد داشت.»^۴

این بحث به خصوص در کشورهای اسلامی اهمیتی دو چندان پیدا می‌کند چرا که در این کشورها نگرش مطابقت با احکام شریعت هم وجود دارد. در واقع هر ابزاری هر قدر هم مفید، برای آنکه بتواند در یک نظام مالی پیرو دستورات اسلامی مورد استفاده قرار بگیرد باید از منظر شرع معتبر تلقی شود. در ایران نیز با توجه به اصل چهار قانون اساسی و اطلاق و عموم آن، باید شرط عدم مغایرت با قواعد فقهی رعایت گردد.

---

^۱. Hedging

^۲. Speculation

^۳. Arbitrage

^۴. به نقل از: دکتر مسعود درخشان، مشتقات و مدیریت ریسک در بازارهای نفت، موسسه مطالعات بین‌المللی انرژی، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۳، ص ۶۳۹.

در کشور ما ضعف کمی و کیفی نهادها و ابزارهای مالی امری واضح است. مهاجرت سرمایه‌ها از کشور و سرگردانی سرمایه‌های موجود در بخش‌های غیرمولد شاهد این مدعاست. اگرچه بورس اوراق بهادار بالغ بر چهار دهه است که با فراز و نشیب فراوان به کار خود ادامه می‌دهد، اما از عمر بورس کالا چند سالی بیش نمی‌گذرد. با این حال بورس کالا با همین عمر کم، منشأً فواید بسیاری بوده است که حذف رانتهای موجود در بازار، فاصله گرفتن از اقتصاد دستوری، توسعه رقابت و بازار منصفانه و کاهش ریسک‌های اعتباری از آن جمله بوده است. با این حال بورس کالا بازار جوان و کم سابقه‌ای است و علیرغم حجم بالای معاملات، قالب‌های معاملات در آن بسیار محدود است.^۱ استفاده از قراردادهای آتی می‌تواند به توسعه کمی و کیفی بورس کالای ایران کمک کند. قانون بازار اوراق بهادار جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۴ به این قراردادها اشاره کرده است، شورای عالی بورس استفاده از آنها را تصویب و دستورالعمل اجرایی آن در اواخر سال ۱۳۸۶ به تصویب هیأت مدیره سازمان بورس و اوراق بهادار رسیده است و از سال گذشته (۱۳۸۷) استفاده از قراردادهای آتی در بورس کالای ایران آغاز شده است. بنا براین بررسی ماهیت و آثار این قراردادها به عنوان بخشی از نظام حقوقی کشور امری است ضروری که با توجه به پیچیدگی‌های فنی و جدید بودن مباحث دشوار به نظر می‌رسد.

دراین نگارش - به عنوان یک تحقیق کاملاً میان رشته‌ای در حوزه حقوق و مدیریت مالی - کوشش شده است تا با معرفی قراردادهای آتی و توصیف جنبه‌های تخصصی آن و نحوه عمل بازار آتی، جنبه‌های حقوقی آن به روشی اجتهادی تبیین گردد و ماهیت قراردادهای آتی، جایگاه آن در نظام حقوقی ایران و در بین نهادهای مشابه و همچنین شرایط و آثار آن بررسی شود.

لازم به ذکر است این نگارش صرفاً به جنبه‌های حقوقی و فقهی این قراردادها می‌پردازد اما باید توجه داشت که موفقیت و رونق یک بازار آتی به عنوان یک بازار مدرن و پیچیده نیازمند زمینه‌های

---

۱. این قالبها شامل بیع نقدی، سلف و نسیه هستند که از این میان هم اکثر معاملات به شکل سلف انجام می‌شود برای مطالعه احکام این معاملات ر ک : آیین نامه معاملات در بورس فلزات و در نقد آنها به: مجید رضایی، معاملات بازار بورس فلزات و کشاورزی در آیینة فقه اسلامی، مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۲۰، زمستان ۸۴

بسیاری است که مقررات دقیق و نهادهای حقوقی قدرتمند یکی از آنهاست. آموزش و توجیه فعالان بازار، وجود نهادهای حرفه‌ای مرتبط نظیر کارگزاران و مشاوران متخصص، انتخاب دقیق دارایی‌های پایه، اطلاع‌رسانی دقیق، استقبال فعالان اقتصادی، ارتباط با نهادها و مؤسسات مالی داخلی و بین‌المللی و بورس‌های خارجی از دیگر شرایط موفقیت یک بورس آتی است.

در پارادایم حاکم بر این نگارش (نگاه اقتصادی به حقوق) ماهیت‌های حقوقی به عنوان ابزارهایی برای تحقق اهداف اقتصادی مد نظر قرار می‌گیرند. در این پارادایم عدالت در مفهومی کلان در نظر گرفته می‌شود که در نتیجه توزیع صحیح ثروت حاصل می‌شود.

سابقه بحث (ادبیات موضوع):

با توجه به جدید بودن مباحث مدیریت مالی - به خصوص در ایران - پژوهش‌های جامعی در زمینه قراردادهای آتی صورت نگرفته است. تحقیقات محدودی هم که در این زمینه انجام شده - چه به صورت ترجمه و چه به صورت تألیف - ناظر به مباحث مدیریت مالی بوده و جنبه‌های فقهی و حقوقی آن کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

در معدود تحقیقات فقهی انجام شده هم عمدتاً به طور کلی به بحث امکان‌سنجی فقهی استفاده از ابزارهای مشتق پرداخته شده است و توسط حقوقدانان مطالعه مستقلی صورت نگرفته است.

پرسش‌های اصلی تحقیق:

- ۱- قراردادهای آتی چیست و چه جایگاهی در بازارهای بین‌المللی دارد؟
- ۲- آیا ضرورتی برای استفاده از قراردادهای آتی در ایران وجود دارد و یا قالب‌های سنتی حقوق ایران می‌تواند پاسخگوی نیازهای اقتصاد امروزی باشد؟
- ۳- آیا این قراردادها به شکلی که در بورس‌های خارجی مورد استفاده قرار می‌گیرند از منظر فقه امامیه و حقوق ایران معتبر هستند؟

۴- به فرض اعتبار، آیا در قالب‌های سنتی حقوق ایران جای می‌گیرند یا اینکه باید به صورت

مستقل توصیف شوند؟

۵- اوصاف و آثار این قراردادها چیست؟

فرضیه تحقیق:

قراردادهای آتی عموماً مخالفتی با شرع و قانون نداشته و می‌توانند از منظر فقه امامیه و حقوق ایران معتبر و مشروع شناخته شوند و امکان استفاده از آنها در یک بازار مالی اسلامی وجود دارد. این قراردادها، به لحاظ ویژگی‌های خاص خود با قالب‌های حقوقی موجود در نظام حقوقی ما قابل توصیف نیستند و باید به صورت یک عقد مستقل توصیف شوند.

روش تحقیق:

به لحاظ جدید بودن موضوع، در کتب فقهی و حقوقی سخنی از قراردادهای آتی به میان نیامده است. در نتیجه در روش کار، نگارنده ابتدا به شناسایی موضوع این قراردادها و سازوکار بازارهای آن پرداخته است. در این مرحله توأمان از روش‌های کتابخانه‌ای، میدانی (مراجعه به بورس کالا، سازمان بورس و بررسی سیستم معاملات) و مصاحبه با کارشناسان و مسؤلان طرح قراردادهای آتی استفاده شده است. همچنین از منابع معتبر اینترنتی نیز بهره‌ای لازم برده شده است. پس از توصیف موضوع به تحلیل و تطبیق آن با اصول حقوقی پرداخته شده و در سراسر تحقیق نیز مطالعه تطبیقی صورت گرفته است.

ترتیب مطالب:

مطالب این تحقیق در یک مقدمه و سه بخش ارائه می‌شود.

در بخش اول به بررسی ماهیت قراردادهای آتی پرداخته شده است، بخش دوم به تشکیل قراردادهای آتی اختصاص دارد و بخش سوم به اوصاف و آثار این قراردادها می‌پردازد. در پایان نیز نتیجه‌گیری حاصل از این تحقیق ارائه خواهد شد.

بخش اول:

ماهیت قراردادهای آتی

طرح بحث

در این بخش به بررسی ماهیت قراردادهای آتی می‌پردازیم. با توجه به جدید بودن موضوع و عدم آشنایی جامعه حقوقی کشور با آن، گفتار اول به معرفی این قراردادها، تاریخچه، مفاهیم کلیدی و سازوکار بازار آنها می‌پردازد. در گفتار دوم اعتبار و مشروعیت این قراردادها با توجه به اصول و مبانی فقهی و حقوقی بررسی می‌شود و گفتار سوم نیز به توصیف این قراردادها و مقایسه آن با مفاهیم مشابه خواهد پرداخت.

گفتار اول: معرفی قراردادهای آتی

برای آشنایی با قراردادهای آتی، باید مفهوم این قراردادها، نقش آنها در اقتصاد، تاریخچه و سیر تکامل آنها، جایگاه آنها در حقوق ایران و سایر کشورها، مفاهیم کلیدی مرتبط و نحوه انجام معاملات آنها مشخص گردد. این مطالب به ترتیب ارائه می‌شود.

مبحث اول: مفهوم قراردادهای آتی

بند اول: مفهوم لغوی و اصطلاحی

ترکیب قراردادهای آتی معادل فارسی "Futures contracts" می‌باشد. بنابراین برای شناخت مفهوم آن باید به اصل آن رجوع کرد.

الف) مفهوم لغوی: "Future" در لغت به معنای مستقبل، بعدی، بعد، آینده و آتیه می‌باشد.^۱
"Contract" نیز به معنای عقد بستن، پیمان، تعهد کردن و قرارداد بستن است.^۲

ب) مفهوم اصطلاحی: مفهوم اصطلاحی این ترکیب نیز از معنای لغوی خود دور نیست. این ترکیب در اصطلاح، در معانی ذیل به کار رفته است:

پیمان‌هایی که در رابطه با داد و ستد انواع کالاها، خرید و فروش می‌شوند. در این پیمان‌ها تحویل کالا و پول در تاریخ معینی در آینده صورت می‌گیرد.^۳

قراردادی برای خرید یا فروش یک دارایی استاندارد (از قبیل کالا، سهام یا پول خارجی) در یک قیمت مشخص در زمانی در آینده.^۴

---

۱. عباس آریانپور کاشانی، فرهنگ دانشگاهی آریانپور، انتشارات امیرکبیر، تهران، چاپ نوزدهم، ص ۸۶۹

۲. گروه مؤلفان، فرهنگ حقوقی مجد، انتشارات مجد، تهران، چاپ پنجم، ۱۳۸۴، ص ۱۱۹

۳. دکتر علی جهانخانی و دکتر علی پارساییان، فرهنگ اصطلاحات مالی، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران، چاپ اول، خرداد ۷۵، ص ۹۳

۴. برایان ای گارنر، فرهنگ حقوقی بلک، نشر دادگستر، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۹

بند دوم: معادل فارسی

"Futures contracts" - که اغلب از آنها با عنوان "Futures" یاد می‌شود- در ادبیات مالی ما به قراردادهای آتی،^۱ پیمان آتی، قراردادهای سلف استاندارد،^۲ قراردادهای آینده، قرارداد آتی ها،^۳ پیمان‌های آتی قابل معامله^۴ و قراردادهای آتی یکسان^۵ ترجمه شده است. نزدیکی مفهوم "Forward contracts" با مفهوم "Futures contracts" باعث شده است تا معادل‌های فارسی این دو به جای هم به کار روند. "Forward contracts" که در واقع شکل ساده و ابتدایی "Futures" است در فارسی به قراردادهای سلف، پیمان آتی، قرارداد آتی و قرارداد آتی خاص^۶ ترجمه شده است. تحلیل فقهی و حقوقی این قراردادها نشان خواهد داد که عنوان "قرارداد تعهد بر بیع" برای قراردادهای "Forward" و "قرارداد استاندارد تعهد بر بیع" برای قراردادهای "Futures" می‌تواند معادل دقیقتری باشد. با این حال نباید انتظار داشت که فقط یک معادل فارسی - اگرچه بسیار دقیق - بتواند به راحتی در میان فعالان بازار رایج شود. کما اینکه متبادر از مفهوم عقد در عرف عام نکاح است یا آنچه در بین عموم به قرض معروف است در بسیاری موارد از لحاظ حقوقی عاریه محسوب می‌شود. بنابراین علیرغم ایرادات وارده به این معادل سازی‌ها- که ناشی از ابتکارات

---

^۱ ند لافتن، قراردادهای آتی ترجمه کارگزاری بانک صنعت و معدن، انتشارات کارگزاری بانک صنعت و معدن، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۳ و جان هال، مبانی مهندسی مالی و مدیریت ریسک، ترجمه سجاد سیاح و علی صالح‌آبادی، انتشارات کارگزاری مفید، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۴

^۲ حسن گلریز، بورس اوراق بهادار، انتشارات امیرکبیر، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴

^۳ دکتر مسعود درخشان، مشتقات و مدیریت ریسک در بازارهای نفت، موسسه مطالعات بین‌المللی انرژی، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۳

^۴ علی جهانخانی و علی پارسایان، بورس اوراق بهادار (تألیف و ترجمه)، انتشارات دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۵، ص ۲۸۳ و ۲۸۴

^۵ غلام علی معصومی نیا، بررسی فقهی و اقتصادی ابزارهای مشتقه، سازمان انتشارات پژوهشکده فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۷، ص ۱۷۵

^۶ سید محسن حسینی چالستری، امکان سنجی طراحی قراردادهای آتی در نظام مالی اسلام، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت مالی، دانشگاه امام صادق، بهمن ۱۳۷۶، ص ۱۲

متخصصین مالی و عدم توجه به ابعاد فقهی و حقوقی معادل‌ها است و بجاست که متولیان بازار سرمایه با کمک حقوقدانان آشنا با مسایل مالی، معادل‌های دقیقی را برای اصطلاحات جدید انتخاب کنند- به لحاظ اینکه معادل "قراردادهای آتی" در نوشته‌های فارسی کاربرد بیشتری داشته و به خصوص در قوانین و مقررات مخصوصاً قانون بازار اوراق بهادار جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۴ از این معادل استفاده شده و دستورالعمل اجرایی انجام معاملات قراردادهای آتی در بورس کالای ایران هم از همین معادل استفاده کرده است، ما نیز در تحقیق حاضر "Futures" را به قراردادهای آتی و "Forward contracts" را به قراردادهای تعهد بر بیع ترجمه می‌کنیم.

لازم به ذکر است که این قراردادها در فرانسه "Marche a terme" نامیده شده و در کشورهای عربی به "العقود الآجله" ترجمه شده است.^۲ در این نوشتار به قراردادهای آتی پرداخته می‌شود و قراردادهای تعهد بر بیع به صورت مختصر و در مقام مقایسه با قراردادهای آتی بررسی می‌شود.

بند سوم: تعریف

. تعاریف متعددی از قراردادهای آتی ارائه شده است که در ذیل به چند نمونه از آن اشاره می‌کنیم: فرهنگ مشتقات در تعریف قراردادهای آتی بیان داشته است: « قراردادهای آتی روش و سطح یک قرارداد مالی را که در آینده انجام می‌شود تعیین می‌کنند با متعهد کردن طرفین به تحویل گرفتن (در مورد موقعیت تعهدی خرید) و تحویل دادن (در مورد موقعیت تعهدی فروش) یک مقدار استاندارد از یک کالای پایه، خواه آن کالا فیزیکی باشد (مانند حیوانات زنده، فلزات گرانبها، حبوبات، نفت و...) یا

---

^۱. این قانون- که از این پس به اختصار قانون بازار نامیده می‌شود- جایگزین و ناسخ قانون تأسیس بورس اوراق بهادار مصوب ۱۳۴۵ می‌باشد.

^۲. عبدالرزاق احمد السنهوری، الوسیط فی شرح القانون المدنی الجدید، الجزء السابع (عقود الغرر)، دارالنهضة العربیه، قاهره، بی تا، ص ۹۸۷